

О. Ф. Немировська

**ТОПОНІМІКОН ЯК АКТУАЛІЗАТОР
ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ
(на матеріалі роману І. С. Нечуя-Левицького
“Гетьман Іван Виговський”)**

Одним з найважливіших компонентів у літературно-художньому творі є художній простір (ХП). Він впливає на вибір письменником різноманітних прийомів зображення дійсності, певних компонентів онімного простору, всіх мовних і позамовних засобів створення художнього цілого. За словами Ю. М. Лотмана, ХП — це модель світу даного автора, яку висловлено мовою його просторових уявлень [4:252-253].

Саме ХП визначає локальність, що, в свою чергу, породжує певний топонімікон. Локальність впливає на всі компоненти онімного простору і взагалі на весь лексикон, всю систему художніх засобів. ХП є тою особливою моделюючою системою, що становить специфіку авторського стилю, сполучаючись у разі потреби з темпоральною ознакою.

Топонімікон займає особливе місце в тканині художнього твору (ХТ). Разом з усіма власними назвами (ВН) топоніми підпорядковуються загальним законам художності контексту, містять експресивність і стилістичну маркованість. Саме вони визначають просторову домінанту художнього тексту [6:114].

До проблеми художнього топосу в ідіостилі письменника звертались К. М. Ірісханова, І. І. Маруніч, Ю. О. Карпенко, Г. П. Лукаш, С. В. Перкас, О. В. Суперанська, О. І. Фоякова та інші дослідники. Незважаючи на те, що топоніми є найбільш очевидним і конкретним засобом позначення відрізка простору в художньому тексті, на сьогодні це питання, порівняно зі стилістичною роллю антропонімів, вивчено ще недостатньо. Це пов'язано, в першу чергу, з антропоцентричністю будь-якого художнього твору, в центрі якого завжди стоїть людина. По-друге, як справедливо зазначає І. І. Маруніч, “не в кожному літературному творі можна зустріти топонімічні одиниці і в такій кількості, яка б дозволила виконати їх лінгвістичний аналіз” [5:3].

Топонімікон у тканині будь-якого ХТ ніколи не є ізольованим від інших засобів художності. Він завжди взаємодіє з іншими мовними й позамовними засобами відтворення дійсності, виконує у контексті стилістичну та експресивну роль. На думку О. І. Фоякової, “всі топонімічні позначення у прозаїчному ХТ завжди мають свої очевидні або приховані художні мотивації, прямі або непрямі натяки, що розкриваються в літературній композиції тексту і за його межами (історичні мотивації та асоціації)” [9:83]. Саме ці асоціації найбільш стосуються художніх творів на історичну тематику.

Мета нашого дослідження — топонімікон в ХТ як один із засобів локалізації місця дії і засіб стилізації, зокрема в жанрі історичного роману. Здійснене дослідження може доповнити теорію цілого тексту, зокрема теорію взаємозв'язку жанру літературно-художнього твору та його лексичного складу, теорію номінації у ХТ, допомогти у пізнанні особливостей роботи письменника над мовою своїх творів.

Предметом дослідження є топонімічний простір історичного роману І. С. Нечуя-Левицького “Гетьман Іван Виговський” як один із факторів актуалізації ХП. Цей роман став відомим широкому читачеві порівняно недавно. Вийшовши у Львові в 1899 році, цей твір в Україні не друкувався майже сто років. Автор зображує в ньому історичні події середини 17 століття, змальовує яскраву і водночас трагічну постать українського гетьмана, наступника Богдана Хмельницького. Багатогранна українська дійсність ча-

сів Переяславської ради 1654 року відтворюється на сторінках роману завдяки широкому використанню номінативної лексики, в тому числі й топонімів, які представлені різними розрядами, функціонують широко й різнопланово, насичуючи контекст численними асоціаціями й експресивними нюансами, обумовлюють сюжетну побудову твору:

1) назви материків: *Європа, Америка*;

2) хороніми (назви території, області, району), в т. ч. природні: *Україна, Польща, Біла Русь, Велика Польща, Пруссія, Ливонія, Швеція, Трансільванія, Корона Польська, Цісарщина, Сілезія, Голландія, Німеччина, Франція, Туреччина, Річ Посполита, Республіка Польська, Литва, Велике Князівство Руське, Велике Князівство, Королівство Польське, Правобережна Україна, Лівобережна Україна, Росія, Норвегія, Швейцарія, Америка, Англія, Західна Україна, Полісся, Волинь, Галичина, Могилівщина, Мінщина, Волинь за Горинню, Поділля, Канівщина, Чигиринщина, Холмищина, Брацлавщина, Подніпрянщина, Київщина.*

3) ойконіми (назви населених пунктів):

а) астіоніми (назви міст): *Київ, Переяславль, Москва, Чернігів, Ніжин, Новогрудок, Чигирин, Варшава, Дорогобуж, Білий, Невель, Мстиславль, Рославль, Орша, Шклов, Гомель, Річиця, Смоленськ, Полоцьк, Вітебськ, Пропойськ, Новий Бихів, Вільно, Познань, Люблін, Львів, Ченстохів, Корсунь, Пилявці, Берестечко, Вінниця, Амстердам, Гамбург, Гадяч, Бар, Париж, Бі. ла Церква, Борзна, Сміла, Жердев, Жовті Води, Канів, Любомиль, Жидачів, Калуга, Фастів Контот, Чркаси, Полтава, Чуднов;*

б) комоніми (назви сіл): *Куренівка, Мокрани, Микитяни, Яхни, Суботів, Кумейки, Триліси, Буш, Мошни, Германівка, Свідовець, Ріда, Волиця, Кохавина, Лисянка, Рокитна, Гніздиченська Руда, описова конструкція село Вигов на Волині;*

4) гідроніми (назви водних об'єктів):

а) потамоніми (назви річок): *Рейн, Тясмин, Вісла, Дніпро, Стрий;*

б) пелагонім (назва моря): *Чорне море;*

5) дримонім (назва лісу): *Чорний ліс;*

6) дромонім (назва шляху сполучення) *Черкаський шлях;*

7) еклезіоніми (назви місць здійснення обрядів, місць поклоніння

у будь-якій релігії): *Свята Софія, Печерський монастир, Софійський собор, Михайлівський монастир, Ченстохівський монастир, собор святого Яна, Суботівська Церква, Печерська лавра, склеп Хрестовоздвиженської церкви;*

8) оронім (назва рельєфу): *Замкова гора;*

9) назви міських об'єктів: *Золоті ворота, Старий Київ, Старе місто, Поділ, Кожум'яки, Гадяцький замок, замок в Гадячі, Лувр, Барський замок.*

Слід зазначити що закони реалістичного письма визначають використання реального топонімічного фону. В аналізованому романі всі топоніми є **реальними**, що є надзвичайно важливим для творів на історичну тематику і служить правдивому відтворенню дійсності, історичної правди. Навіть простий перелік топонімів, що вживаються в романі, підкреслює достовірність, правдивість оповіді, чітко визначає регіон дії.

Починається твір з приїзду Івана Виговського до **Києва** з дорученням від гетьмана Богдана, і київський топонімічний фон відразу бере активну участь у створенні ХП, у змалюванні характерів: *Софійський собор, Золоті ворота, Старий Київ, Старе місто, Софійська ограда, Михайлівський монастир, Поділ, Кожум'яки.* З **Києвом** пов'язане життя багатьох персонажів: *Олени Стеткевичівни*, майбутньої дружини Виговського, яка приїждить до **Києва** по кілька разів на рік до тітки, старого батька Івана Виговського *Євстафія*, брата *Данила* з дружиною *Катериною*, Олесиної тітки *Якилини Павловської*, її рідні — князів *Любецьких* та *Соломирецьких*. У двох початкових розділах астіонім *Київ* вжито в мові автора і різних персонажів 47 разів. В першому ж розділі автор здійснює цікаве протиставлення головного персонажа Івана Виговського *Старому місту*, уживаючи порівняльну описову конструкцію: *Виговський “несподівано загарцював серед тісної узької улочки Старого міста, неначе пишний середньовіковий лицар серед чорного задимленого німецького бурга”* [7:179-180].

У 3 розділі дія переноситься до маєтку *Олеси* та її дядька *Христофора Стеткевича*, у польське село **Мокрани**. Дія відбувається у невеликому замкненому просторі, але цікавим у цьому розділі є створення німецького та індійського номінаційного фону у процесі оповіді *Павлиною Рудницькою* німецького роману про ко-

ханья рицаря *Германа* та князівни *Розалії*. Ця оповідь створює ретро-план, є відхиленням від основної дії, але вона висуває паралелі-асоціації з коханням *Олеси* та *Виговського*. Місце дії у цьому старовинному романі не є чітко визначеним, автор використовує у контексті паралельні апелятиви: *десь далеко за границею, в німецькій землі; якесь місто; якась велика річка; вся німецька земля; замок старого князя Адольфа; замок старого рицаря; здоровий ліс, той ліс; індійське царство, все на схід сонця; столиця; далеко індійське царство; усякі царства; велике море; велике індійське місто; хата на далекому передмісті; між високими скелястими горами; розкішний дім з танком; палац старого князя; океан* [7:209-220]. Безонімні номінації створюють невизначеність, загадковість, і на тлі цієї безонімної локалізації письменник вводить в оповідь потаємним *Рейн* [7:212] — місце першої зустрічі *Германа* з *Розалією*, очевидно, з метою чіткішої конкретизації місця дії — *в німецькій землі* і надання оповіді ліризму й романтичності.

Розділ 4 відкривається описом історичних подій, що відбулися після Переяславської ради 1654 року, коли *московський цар Олексій Михайлович* оголосив *Польщі* війну [7:245-247]. На кількох сторінках автор вдається до масштабного нагромадження топонімів, що створює ефект панорами — читач мовби переноситься думкою у той період історії, охоплює думкою територію України, Польщі, Литви, Росії. В. А. Кухаренко і С. В. Перкас називають такі нагромадження топонімів **топонімічними масивами** (ТМ), що шляхом переліку створюють емфазу і градацію, які в даному контексті підсилюють експресивність і виразність [2:40-41; 8:13-15]. Цей термін, на нашу думку, є зручним, а прийом уживання ТМ у контексті даного твору є закономірним, він сприяє послідовності опису тогочасних подій — часів війни московського царя Олексія, шведського короля Густава та гетьмана Богдана роти Польщі, їх завоювань і перемог: *Волинь за Горинню та Галичина, Біла Русь, Дорогобуж, Білий, Невель, Мстиславль, Рославль, Орша, Шклов, Могилівщина, Мінщина, Річиця, Гомель, Смоленськ, Полоцьк, Вітебськ, Пропойськ, Новий Бихів, Литва, Вільно, Познань, Велика Польща* [7: 245]; *Польща, Галичина, Львів, твердиня Гродек, Люблін, Пруссія, Варшава, Великопольща, Москва, Чигирин* [7:246]; *Корсунь, Пилявці, Берестечко, Київ* [7: 253]. ТМ зустрічаються і далі,

хоча вони є менш масштабними — при описі спілки Богдана з трансільванським князем Ракочієм (*Швеція, Трансільванія, Польща, Варшава Москва, Україна* [7:255]); при розповіді Юрія Немирича про свої закордонні мандрівки у мріях Івана Виговського про щасливе майбутнє України (*Голландія, Німеччина, Рейн, Амстердам, Гамбург, Чорне море, Індія, Київ, Україна* [7:276-278], причому письменник створює паралелі **Україна — Голландія** у мріях Виговського про розквіт рідної землі; наприкінці 8 розділу — при підготовці Виговського до боротьби (*Правобережна Україна, Біла Церква, Дніпро, Чернігів, Ніжин, Борзна, Москва, Україна, Канівщина, Германівка*) [7:387-388]; в епілозі — при описі поразки Виговського і подальших подій (*Біла Церква, Чигирин, Суботів, Жердев, Канів, Москва, Дніпро, Любомиль на Холмщині, Бар на Подолі, Галичина, Жидачів, Руда на Стрії, Волиця, Кохавина, Правобережна Україна, Сміла, Лисянка, Калуга, Чуднов, Лівобережна Україна, Київщина, Корсунь, Рокитна, Конопот*) [7:420-422]; у підсумках автора про історичні події і долю Івана Виговського (*Україна, Росія, уділова Русь, сьогочасна Швейцарія, Америка, Норвегія, стара Польща, Аристократична Англія, феодална Європа, Західна Україна*) [7:427-428].

Чітка локалізація місця дії у романі узгоджується з законами художнього письма, з наповненням окремих топонімів особливим смислом. Так, хороніми *Україна, Польща*, астіоніми *Москва, Варшава* перетворюються у наскрізні образи роману, чітко взаємодіють у процесі оповіді і вступають у різноманітні зв'язки.

Центральним образом, що утворює різноманітні внутрішньо-текстові зв'язки, є хоронім **Україна** (у тексті твору уживається 227 разів). Ця ВН уживається у різних контекстах і модифікаціях, зберігаючи основне звучання — **Україна** залишається рідним коханим краєм і для Івана Виговського та Юрія Немирича, і для гетьмана Богдана, і для Олеси та її рідних, і для козаків, що наприкінці твору виступають зі зброєю в руках проти Виговського, і для українських шляхтичів-вигнанців. Хоронім **Україна** в супроводі найближчого лексичного оточення створює яскраву партію з чітко вираженим стилістичним забарвленням — передчуття трагедії, руйнації, темряви: *тодішня Україна* [7:275]; *рідна Україна* [7:277]; *невідома будучина України* [7:277], *тоді темрява вкрис*

Україну [7:286], діти України [7:370]; *ті хмари посунулись і на татар, посунулись вони і на Україну* [7:378]; *велика руїна України* [7:416]; *на Україні починається велика Руїна* [7:426]. Лише один раз вдається автор до прийому метафори, називаючи **Україну** *родючим Єгиптом* [7:373] у мові Юрія Немирича, але це метафоричне переосмислення лише відтіняє сумну тональність топонімічної партії України, для якої настає велика Руїна. Причому цікавим є уживання великої літери, що підкреслює масштабність трагедії, приреченість України протягом століть перебувати під чужоземним гнітом.

Хоронім **Україна** утворює також різноманітні зв'язки з іншими ВН. Так, починаючи з перших сторінок і до останніх розділів, весь твір пронизаний опозицією **Україна — Москва**. Цю опозицію підсилюють супроводжуючі лексеми і найближчий мікроконтекст, в якому автор уживає різноманітні лексичні засоби: *рідна Україна* [7:277]; *матір-Україна* [7: 249]; *Україна... як чайка в степу* [7:249] — *Москва груба, ще й до того темна* [7:274]; *Москва непросвічена* [7:303]; *темна Москва* [7:304]; *Москва дурна* [7:249]; *“тепер у нас на Україні владики й протопопи — люди з високою просвітою, а в Москві владики невчені і прості...”* [7:171].

Починаючи з 4 розділу, відбувається розширення опозиційних відношень шляхом підключення хороніма **Польща**, до якої є прихильним новий гетьман Виговський та його дружина. Виокремлюються нові опозиційні відношення **Москва — Україна**, з одного боку, і **Москва — Польща** з другого, причому Україна водночас утворює подвійну опозицію, знаходячись на вершині своєрідного трикутника:

“Пани не обмежували й досі границь України, не вважають на нас, як на вольних, незалежних од Польщі, а Москва знов хоче віддати нас панам на поталу” [7:249].

“Польща падає, і при таким упаді Польщі Україна встояла б і мала сили одбиватись і вдержувати свої права. Москва росте, набирається сили!” [7:252].

“Гетьман погано зробив, що оддав Україну Москві: при Москві нігде нічия воля не встоїть (...) Помре старий гетьман, тоді нам треба повернути знов до Польщі” [7:276].

“Не забувай і про Польщу, бо хоч гетьман Богдан і оддав Украї-

ну **Москві**, але **Польща** ще стоїть, ще не впала і буде стояти, доки суду-віку” [7:284].

“При **Москві** наша просвітність впаде, наші школи впадуть, бо не з **Москви** йде до нас світ науки, а з чужоземських країв через **Польщу**” [7: 303].

У 5 розділі до цієї опозиції підключається хоронім **Європа**, що разом з **Україною** і **Польщею** знаходиться в опозиції до **Москви**; **Європа** створює асоціативні порівняння з **Україною**, цьому також сприяють супроводжуючі лексеми *північ, захід, темрява, просвітність, просвічений, світ, чорні хмари*:

“Найму орду, найму поляків, заб’ю баки хлопам і простим козакам і таки пристану до **Польщі**, до **просвіченої** і вольної польської шляхти. Заведу я тоді на **Україні** просвічену козацьку шляхту: заведу школи, університети, заведу **просвітність**, високо піднесеться моя рідна **Україна**, як високо стоїть **Європа**” [7:263].

“І коли я дістав просвітність, (...) то все те дістав з **Європи**, але дістав через **Польщу**, бо **Польща** не зачиняла дверей для всього цього, а **Москва** зачинить і ніякого світа не пуцтить і з **Польщі**, і з-за границі; тоді **темрява** **вкриє Україну**” [7: 286].

“Пориває мою душу **не на північ**, а туди, **на захід**, до **Польщі**, до **Європи**. Там для мене сяє **сонце**, а **північ** неначе **заслонена чорними хмарами**” [7: 305].

У цьому ж розділі спочатку стишено, ненав’язливо відбувається побудова опозиційних відношень **Україна — Польща**, що досягають кульмінації в епілозі під час загибелі Івана Виговського від руки польського полковника Маховського. У контексті твору ці протиставлення вживаються в мові противника Виговського Демка Лютая, мові козаків, мові автора про дії Юрія Хмельницького, що віддав таки знов **Україну Польщі**, та ін.

Цікаві стилістичні асоціації утворює астіонім **Чигирин**, що уживається у тексті 161 раз і є одним з локалізаторів місця дії. Супровідні лексеми у мові різних персонажів створюють яскравий стилістичний колорит: *той Чигирин з козацьким табором* у мові Олесі [7:194]; *той Чигирин* у мові Якилини Павловської [7: 195]; *військове місто, ваш Чигирин* у мові Христофора Стеткевича [7: 233], *військове козацьке місто* у мові Олени Нечаєвої [7: 294]. У роздумах Олесі виникає спочатку опозиція **Варшава — Чигирин**: “Йї заману-

лось, щоб вона вийшла таки заміж за Виговського, але щоб вік свій звікувати з ним в **Варшаві**, а не в **Чигирині**” [7: 195], а в іншому контексті — паралель: “Я б в”їхала в **Чигирин** так пишино, як польськї королеви в”їжджають в **Варшаву**...” [7: 278]. А починаючи з 4 розділу, **Чигирин** стає одним з центрів оповіді — там по смерті Богдана Хмельницького проживає новий гетьман Виговський з дружиною, там плетуться змови проти нього, під **Чигирином** відбувається битва прибічників Юрія Хмельницького з виговцями. Отже, починаючи з 4 розділу, астіонім **Чигирин** уживається набагато частіше — 134 рази, будучи одним з основних центрів смислового і сюжетного навантаження.

В цьому ж 4 розділі стишено, ненав’язливо вводиться комонім **Суботів**. Він тільки згадується, ніби передуючи подальшому переносу дії до **Суботова**. Порівняно з іншими ключовими тополексемами цей комонім уживається порівняно мало — 46 разів, але він створює яскраве експресивне забарвлення. Це асоціації з раєм у мові **Виговського**: “А от весною, як потеплішає надворі, переїдемо на життя в **Суботів** (...) А там сади, як **рай**...” [7:294]; в мові Казимира Беньовського “Ви, ясновельможна гетьманшо, з ясновельможним гетьманом тепер в **Чигирині** та в **Суботіві**, як **Адам і Єва** були в **раю**” [7: 296]. Це також асоціація з коханням Зінька Лютая і Маринки Павловської, що перебуває в Суботіві: “Щовечора сидів Зінько на танку задуманий та засмучений. Щовечора неначе якась сила тягла його в той бік за горою, де був **Суботів**” [7:331]; це важкий переїзд старого Євстафія Виговського до сина: “Недавно він перейшов з Києва на життя до сина в **Суботів**: довга важка дорога до **Суботова** трохи не запровадила старого діда на той світ” [7:354]. А наприкінці твору **Суботів** стає місцем полону гетьманші та Катерини, місцем руйнації всіх сподівань родини Виговських на краще майбутнє України: “По обіді Юрій звелів одвезти гетьманшу й Катерину в **Суботів** і оставити коло них сторожу. Одначе він швидко після того випустив Катерину на волю, а гетьманшу трохи не рік держав в **Суботіві** під сторожею” [7:414].

Топонімічна партія **Варшави** з початку твору теж є стишеною, стоїть осторонь опозиції, і до 8 розділу тільки згадується. Цей астіонім створює штрихи до портрету Олесі яка марить **Варшавою**, бере участь у панорамному описі подій в 4 розділі, порівнюється

з *Лувром* у розумінні високого мистецтва архітектури й живопису [7:297]. Лише у 8 розділі, де дія відбувається в *Варшаві*, уживання цієї ВН стає частішим, і в більшості мікроконтекстів звучить радісна тональність: *Варшава заспокоїлась і наче повеселішала* [7: 368]; *ця радісна звістка пішла по Варшаві* [7: 369]; *Варшава зашуміла на radoцax* [7: 370]. Закономірно вписується в цей контекст варшавський еклезіонім *собор святого Яна* [7: 376] та апелюючи *собор* [7: 377], де відбувається урочистий молебень, *сенаторська ізба* [7: 375], потамонім *Вісла* [7: 378].

Яскраве стилістичне навантаження має в романі потамонім *Тясмин*, що вводиться у текст на початку 6 розділу при описі місцевості, де проживає Демко Лютай зі своєю родиною. З першого ж уживання цієї ВН автор починає нарощення експресії, уживаючи супроводжуючі лексеми — *болотяний Тясмин*; *вився гадюкою Тясмин* [7: 311]. Експресивне навантаження досягає кульмінації у 10 розділі, при описі битви козаків з прибічниками Івана Виговського. *Тясмин* стає центром подій, що підкреслюється відповідними словосполученнями — *міст над Тясмином*; *понад обома берегами Тясмина* [7:404]; *на березі Тясмина*; *на другому березі Тясмина* [7:405]; *вода в Тясмині прибула* [7:408]; *Вода в Тясмині почервоніла*. *Тясмин* *неначе заплакав кров'ю, пролитою братами-козаками* [7:411]. Останній приклад завдяки супроводжуючим лексемам *кров*, *вода*, *почервоніла* повністю узгоджується з трагічною розв'язкою роману, передуює їй.

Таким чином, результати дослідження топонімікону в романі “Гетьман Іван Виговський” показали, що прагматична спрямованість історичного роману, обумовлена його жанром, визначає певні особливості використання мовних засобів, в т. ч. і ономастичних. Жанрова приналежність твору є “тим естетичним каноном, згідно з яким автор конструює як сам світ, що зображується, так і засоби його вербалізації [3: 36]. Саме жанр історичного роману, на нашу думку, підпорядкований законам реалістичного письма, і це зумовлює використання реального ономастикону, в т. ч. і топонімів. У досліджуваному творі всі топоніми є **реальними**, що зумовлене темою, ідеєю, сюжетом і жанром твору і слугує правдивому відтворенню історичної правди, масштабному, панорамному зображенню історичних подій, чіткій локалізації

міся дії. Водночас топоніми в ХТ є категорією експресивною, їм притаманне значне стилістичне навантаження. У досліджуваному творі окремі ключові реальні топоніми трансформуються в певні символи.

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що топоніми в історичному романі І. С. Нечуя-Левицького “Гетьман Іван Виговський” виконують важливу функцію створення художнього цілого у його єдності, закінченості і глибині ідейного змісту.

1. Ирисханова К. М. Функционирование топонимов в художественной литературе (английский язык): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1978.

2. Кухаренко В. А. Лингвистическое исследование английской художественной речи. — Одесса, 1973.

3. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации. — Одесса, 1991.

4. Лотман Ю. М. В школе поэтического слова: Пушкин, Лермонтов, Гоголь: Кн. для учителя. — М., 1998.

5. Марунич І. І. Топоніми в ідіостилі письменника: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 1994.

6. Немировская Т. В. Некоторые проблемы литературной ономастики // Актуальные вопросы русской ономастики: Сб. науч. труд. — К., 1998.

7. Нечуй-Левицький І. С. Кайдашева сім'я. Гетьман Іван Виговський / Упоряд. текстів та передм. І. О. Помазана. — Харків, 2003.

8. Перкас С. В. Парадигматические и синтагматические аспекты лингвострановедческого потенциала топонимов в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1980.

9. Фоянкова О. И. Имя собственное в художественном тексте / Учебн. пособие. — Л., 1990.